

Čemu čitanje?

Studenti društvenih nauka provode najveći deo svog vremena čitajući. Najočiglednija posledica ove potencijalno neuredne navike jesu zidovi prekriveni policama za knjige i stolovi zatrpani papirima, bez obzira na to koliko koriste korpu za otpatke ili na striktna ograničenja budžeta. I bez obzira na sve to vreme i prostor posvećen čitanju, razmišljanja o prirodi i neophodnosti čitanja javljaju se mnogo ređe nego što bi se očekivalo. Možda je delimičan razlog ovome to što, za razliku od pisanja, njegovog mnogo glamuroznijeg srodnika koji tako divno proizvodi stranice, ili kompjuterskog ekrana, ispunjenog tekstom koji izgleda tako produktivno, i koji se lako mogu pretvoriti u vežbe procene kvaliteta, čitanje izgleda kao da uopšte ništa ne proizvodi. Kada neko čita, izgleda kao da se ništa naročito ne dešava, izgleda da tu nema ničega što bi pozivalo na razmišljanje. Školska inspekcija ne dolazi da nas gleda kako čitamo, a i ukoliko bi dolazila bila bi to zastrašujuća pomisao.

Ne bi trebalo, međutim, da ignorišemo posao čitanja, čak ni onda – a verovatno naročito zbog toga – kada ono izmiče proceni. Želela bih da raspravljam o tome da bi upravo ova prividna beznačajnost čitanja trebalo da bude naša briga. Živimo u doba povećane obrazovne efikasnosti i uverenja da postoje kvalitet i merljivi rezultati koji treba da pokažu da više obrazovanje zapravo nešto radi, a potencijalna radikalnost beznačajnosti čitanja jedan je od realnih zaloga u tekućoj krizi univerziteta. Da bi visoko obrazovanje i dalje trebalo da bude zabrinuto zbog toliko mnogo nemerljive beznačajnosti u eri intenzivnog porasta broja merljivih “značajnosti“, nije preuranjen zaključak. Pozivi na procenjivanje nisu ni obične neprijatnosti, niti samo malo više “papirologije“ koju treba otrpeti. Oni su pre posledica prilično velike promene koja se danas događa na univerzitetu, promene koja će od nas, više nego ikad, tražiti da obrazložimo zašto čitamo i zašto bi iko nastavio da studira književnost. Tako, dok se u procenjivanju, s jedne strane, izgleda kao da se u čitanje ne dira – ono nije pod prismotrom niti neposredno ocenjivano (testovi iz književnosti nisu uzeti u obzir), procenjivanje, s druge strane, zahteva da se posao čitanja stavi pod kontrolu, implicitno sugerišući da ukoliko nije

merljivo, nije ni vredno finansiranja, pa stoga nije vredno ni truda da se obavlja. U jednoj takvoj ekonomiji, bilo koji razlog u korist vrednosti čitanja bi, potencijalno, takođe bio i razlog pronalazjenja načina da se izmeri produktivnost čitanja, prevodeći je u RAE¹ ocene, procenjivanje efekata podučavanja i standardne rang liste. Obećanje se sastoji u tome da ćemo čitanje učiniti merljivim i stoga smislenim.

Ovo bi trebalo da nam da razloga za zabrinutost, jer ono što se krije iza “ekonomije procenjivanja” jeste činjenica da veza koju univerzitet ima sa kulturom slabi. Kako se primičemo novom milenijumu, kultura, kako Bil Ridings (Bill Readings) ubedljivo obrazlaže u *The University in Ruins*, više nije *raison d’etre* univerziteta: “Univerzitet prestaje da proizvodi kulturozovane subjekte za naciju ili državu, i sve više i više se okreće obučavanju potrošačkih subjekata za transnacionalni svet biznisa” (Readings, 1996). Ova promena svrhe se sasvim izvesno bučno manifestuje kao mnoštvo različitih profesionalnih nivoa: klasične škole biznisa, ali i studijskih kurseva urbanog planiranja, inženjeringa, hotelijerstva, igranja golfa. Ovo se sasvim lako može videti u pokušajima vlade da ubedi industriju da potpomogne više obrazovanje. Korporacijski novac bi trebalo, zahtevaju političari, da direktno finansira univerzitet, dok bi univerzitet, držeći se svog dela pogodbe, trebalo da obezbedi istraživačke usluge i obučava studente da zauzmu svoje mesto na korporacijskoj lestvici². U Britaniji je ovo dovelo do pristupa obrazovanju putem parola koje su podjednako promovisali i laburisti i torijevci: “Obučavajmo studente danas za poslove sutrašnjice!”, “Univerzitet Industrije radi za vas!”.

Ukratko, univerzitetsko obrazovanje sve više postaje uvežbavanje profesije, i čemu onda čitanje – naročito čemu čitanje književnosti – jer to više nije sam po sebi jasan izbor na univerzitetima kojima upravlja tržište. Šta donosi diploma iz književnosti? Kakve tehničke (prenosive) veštine zapravo stiču studenti književnosti? Kakvu vrstu unosnog zaposlenja mogu oni da očekuju tako što provode svoje vreme čitajući? Koja korporacija bi poželela da stane iza sponzorisavanja studija književnosti? Kako mogu ti mali seminari i kursevi, na koje se oslanjaju mnogi programi književnosti i na kojima se i obavlja stvarni rad čitanja, da nađu opravdanje kada druge nauke mogu da proslede svoje informacije auditorijumima ispunjenim stotinama veoma isplativih polaznika? Upravo su to pitanja koja postavlja novi korporacijski univerzitet, koji se oblači u odoru profitnih margina i nosi akademsku kapicu uprave usredsređe-

---

¹ Research Assessment Exercises – istraživačke (laboratorijske) vežbe procenjivanja. (Prim. prev.)

² Ovo je trend zbog koga bi svi trebalo da se zabrinemo, a neki od njegovih neposrednih efekata mogu se jasno videti kada se od nauka zatraži da se preusmere s osnovnog na korporacijski finansirano, primenjeno istraživanje. Šta ako kompanija plati rezultate, a zatim joj se ne dopadne to što je dobila? Rezultati predmetnog istraživanja mogu biti jednostavno odbačeni od strane onih koji su ih pre svega platili. Farmakologija je prepuna uznemiravajućih priča ove vrste.

ne na odgovornost. Isplativi *McUniversity* budućnosti mogao bi vrlo lako da odstrani čitanje književnosti sa svog jelovnika ukoliko ne bude mogao da odgovori na ova pitanja i nađe načine da književnost učini mnogo efikasnijim smerom studiranja koji se može adekvatno izmeriti, reklamirati i primeniti u poslovanju. Ocene moraju biti kvantifikovane, uspesi nagrađeni, propusti kažnjeni.

Ovakvi trendovi su verovatno uočljiviji na severnoameričkim univerzitetima, koji su već dobro poodmakli korporacijskim putem obrazovanja. Ali, ima mnogo pokazatelja da se ista stvar događa i ovde. Novi korporacijski univerzitet je merljiva formula, formula mere, na koju nije stavljena izvozna zabrana. Kursevi i mali seminari ubrzano postaju stvar prošlosti, a velika predavanja – neophodni fiskalni način napredovanja. Voleli mi to ili ne, povećavanje broja studenata – naša trenutna kriza prenaseljenosti koja tera univerzitete da podučavaju previše studenata uz premalo resursa – upravo je ono što će nas, za izvesno vreme spasiti. Sve dok uspevamo da pronađemo odgovarajuće računovodstvene trikove, dokle god možemo da privučemo veliki broj studenata kojima možemo efikasno i isplativo da prodamo svoj proizvod, nećemo morati da se pravdamo; nećemo morati naročito brižljivo da objašnjavamo zbog čega je čitanje važno. Književnost u svom sveobuhvatnom formatu uz puno entuzijazma reklamira korporacijski *McUniversity*. Ovoga časa, mi možemo da mislimo da su katedre engleske književnosti sigurne: nismo skupi; privlačimo studente; izgleda kao da činimo sasvim malo štete, pod uslovom da naši studenti na kraju završe kao “pismeni” činovnici. Međutim, ukoliko diploma iz engleske književnosti prestane da bude “hit godine”, ukoliko se ispostavi da gubimo u okviru našeg segmenta tržišta zajedno sa drugim potrošačkim otpadnicima kao što su klasične nauke i, u sve većoj meri filozofija, odbačeni kao potpuno demodé, naći ćemo se u nevolji. Vrlo je ograničena korist koja se može ostvariti i vrlo je malo budžetskih problema koji se mogu razrešiti povećanjem broja studenata. S obzirom na to, književnost nije sasvim izolovan ili specijalan slučaj. Tržišne sile su slepe za disciplinarnu različitost, a odseci koji ne zadovoljavaju se sve češće eliminišu kako bi se uskladio univerzitetski budžet. Šta je zapravo suštinska disciplina u okviru univerziteta? Šta bi se dogodilo ukoliko bi se na ovo pitanje odgovorilo čisto na osnovu fiskalnog kriterijuma – oni odseci koji su doneli najviše novca bili bi najsuštinskiji?

Sve češće ova pitanja dospevaju u žižu administrativnog planiranja u oblasti višeg obrazovanja. I mada ne želim da sugerišem da bi diplomirani studenti trebalo da budu predodređeni, na primer, da se na kraju obavezno pridruže nezaposlenima, da nema slobodnih mesta

za strukovno obrazovanje, da čitanje literature nije nikada korisno ili čak da se univerzitetima ne može u određenom trenutku tako efikasno upravljati da bi svi podjednako imali korist, ipak postoji opasnost u tom suviše pažljivom usmeravanju višeg obrazovanja ka određenim poslovnim mogućnostima koje se na taj način otvaraju, ili projektovanju budžetskih šema strogo u odnosu na broj mesta u amfiteatru. Univerzitetom se, činjenica je, upravlja na tržišni način upravo uz pomoć onih sila kapitalizma prema kojima bi, čovek bi se ponadao, univerzitet trebalo da bude mnogo kritičniji.

...

Marina Gržinić

UDK 159.923.2:316.3:165.23

BIBLID 1451-2203:2(2003)2/3:p.109–122

Prevod

Translation

Prelom

U tekstu koji sledi nastojaću da, s jedne strane, razmotrim neke procese diferenciranja i osu uticaja koja se proteže između tela i subjektivnosti i, s druge strane, logiku realne/virtualne prisutnosti i inkarnacije, identiteta i identifikacije kakva je u vezi sa prilagodljivim kapitalističkim strategijama akumulacije i re- ili de-teritorijalizacijom kapitala.

1. Ja sam replikant

U cilju istraživanja lokalnih i globalnih borbi za značenje i otelovljenje naglasak će biti stavljen na virtualizaciju, budući da je u njoj očuvano stanje potpuno “regulisane” stvarnosti, što omogućuje vrlo precizno određenje pojma tela.

Zadiranje u virtualnu realnost moglo bi pomoći da se radikalne promene modela, percipiranja i struktura tela i subjektivnosti zahvate na svojstven način. Dopustite mi stoga da, pre

svoga, shematično i narativno objasnim "virtualnu realnost". "Mehanizam kacige snabdeva subjekta vizualnim i auditivnim informacijama o virtualnom okruženju. Senzori kacige reaguju čak i na pokrete očiju. Kompjuter kao da doslovno zna gde se glava nalazi... Kablovi su povezani sa sensorima tako da kompjuteru dostavljaju informacije koje se tiču orijentacije tela subjekta u prostoru. Mehanizam kacige, ili taktilna rukavica (tzv. interfejs) na taj način postaju presudno mesto zbivanja virtualne realnosti: bitno dvosmislena granica između ljudskog bića i tehnologije. Pa tako, što je interfejs neprimetniji, to je fikcija totalnog preklapanja unutar zaštitnog polja nove realnosti savršenija."³ Prema Fransin Dežene (Francine Dagenais)⁴, tehnologija virtualne realnosti omogućuje iluziju bestelesnog kretanja u prostoru. Telo je izolovano, čula – odvojena od svoje realnosti – nalaze alternativno okruženje. To razdvajanje zbiva se između glave, kao privilegovanog senzornog receptora, i tela, supstituiranog rukom/pakom. U tom smislu možemo govoriti o Delez/Gatarijevom (Deleuze/Guattari) *corps sans organe*: obezglavljeno telo suprotstavlja se tradicionalnoj koncepciji organskog tela kojim upravljaju mozak i centralni nervni sistem. Kada mu iskustvo virtualne realnosti odrubi glavu, telo gubi sopstvenu definiciju. Postaje uhvaćeno u dvosmisleni situaciju celine/usamljenosti i prisiljeno na to da eliminiše razlike onoga "sa" i "bez". Medijum je telo.

Katerin Ričards (Catherine Richards)⁵ opisuje tu situaciju osvajanja imaginarnog tela kao "gubljenje samo-definicije tela". Ona piše: "Stavljam na sebe opremu virtualne tehnologije. Tik pred sobom vidim svoje imaginarno telo. Pomeram prst, slika se takođe pomera. Ukoliko spektralna slika zaostane u odnosu na reakciju moje ruke, ništa se ne događa. Ako sustigne, ona dostiže telesni prag, nastojeći da moje imaginarno telo zarobi unutar vlastite slike. Sada, kada se pomeram, nastanjujem virtualno materijalizovanu sliku sopstvenog imaginarnog tela. Krećem se unutar privida svog živog tela, unutar simulacije svog fizičkog i imaginarnog iskustva koje luta tamo i amo preko pragova svoje osetljivosti, oduzimajući me. Šta sam to ja ovde? Moje telo je empirijski posredovano, dok se moje imaginarno telo materijalizuje u fantomsku sliku. Ona su međusobno prožeta, međusobno se iščitavaju, simulirajući živu ko-habitaciju mog vlastitog i mog imaginarnog tela."⁶

Biti ugrađen u takav virtualni mehanizam znači istovremeno egzistirati na dva nivoa. Skot Bukatman (Scott Bukatman) ovako formuliše tu ideju: dok objektivno telo ostaje u stvarnom

³ Videti Scott Bukatman, *Terminal Identity*, Duke University Press, Durham and London 1993, str. 186–192.

⁴ Francine Dagenais, "Perfect Bodies", u Catherine Richards i Nell Tenhaaf (ur.), *Bioapparatus*, The Banff Centre, Banff 1991, str. 43.

⁵ Catherine Richards, "The Bioapparatus Membrane", u *Bioapparatus*, str. 58.

⁶ Ibid.

svetu, fenomenalno telo biva projektovano u terminalnu stvarnost. Virtualna realnost je, prema Bukatmenu, postala upravo samo otelovljenje postmoderne bestelesnosti. Šeri Turk (Sherry Turkle) karakteriše ovaj aspekt kompjuterske interakcije sa telom kao ono što proizvodi kvazi-personalni kompleks koji ona naziva drugo ja (second self). Ono potiče iz kompleksa međudnosa ljudskog bića i kompjutera, u tom smislu parcijalno iz okvira ljudskog; otuda ono i egzistira samo parcijalno⁷. Derik de Kerckhov (Derrick de Kerckhove)⁸ naglašava ovaj aspekt, zalažući se za to da se možda najizazovnijim aspekt "bio-mehanizama" (što je samo jedna od mogućih oznaka veze između tela i mašine) tiče njegovih epistemoloških konsekvenci. Nestajanje granica između gledaoca i gledanog (što obuhvata kritičnija razdvajanja između privatnog/javnog sopstva i individualne/kolektivne svesti) upućuje na mogućnost razvijanja novih oblika svesti – ne puko privatnih ili kolektivnih, ne tek kompjuterski asistiranih ili nezavisnih – već međusobno posredovanih, samoorganizovanih i kibernetičkih oblika svesti.

Pokušala sam da pokažem da virtualna realnost ne može biti redukovana na puki tehnološki ili diskurzivni objekt. Ona predstavlja kompleksni socijalni amalgam, u kojem njena egzistencija kao tekstualna figura postaje neodvojiva od njene mehaničke upotrebe. Pjer Levi (Pierre Levy)⁹ u potpuno istom maniru ističe da smo do sada uglavnom samo zamišljali virtualne realnosti kao simulirane fizičke prostore. Sada, međutim, treba govoriti o produkciji simboličkih prostora u formi virtualnih svetova, koji predstavljaju izraze oznaka i znanja osobenog za kolektivitet. Ti virtualni svetovi, kako to izriče Levi, jesu izraz činova kolektivne komunikacije u realnom vremenu, u šta su neposredno upletene reči, koje su sugerisane i taktinim komponentama. Sve veći rascep između fizičkih realnosti, koji uključuje opasnosti gradskog života i fantazmatičnog sveta "on-line" društva, ujedno ohrabruje i deprimira.

Sajberskopično viđenje elektronskog para-prostora (dok "mehanizam kacige snabdeva subjekta vizualnim i auditivnim informacijama o virtualnom okruženju") temelji se na ultimatom primeru "virtualne realnosti". Virtualizacije "najistinitije" realnosti: optičkom varkom koju stvara "virtualna stvarnost", "istinita" realnost po sebi postavlja se kao sopstveni privid – po Slavoj Žižeku¹⁰, kao čisto simboličko zdanje. Da li je naša "prava" realnost po sebi postala virtualizovana, i kao takva shvaćena kao artefakt? Ovaj paradoks bi se mogao formulirati i u svetlu dvosmislenog statusa same "virtualnosti", koja kao "puka potencija", nasuprot aktual-

---

⁷ Citirano prema Allucquere Roseanne Stone, "Virtual Systems" u Johnatan Crary i Sanford Kwinter (ur.), *Incorporations*, Zone 6, 1992, str. 619.

⁸ Derrick de Kerckhove, "Bioapparatustlak", u *Bioapparatustlak*, str. 100.

⁹ Pierre Levy, "Toward Super-language" u *ISEA 94 Catalogue*, Helsinki 1994.

¹⁰ Slavoj Žižek, *Tarrying with the Negative*, Duke University Press, Durham 1993.

nosti, ipak poseduje vlastitu aktualnost. Slavoj Žižek tvrdi da kompjuterski generisana virtualna realnost obezbeđuje jedan egzemplarni slučaj realnosti, poiman zaobilaznjem njene virtualizacije (tj. realnosti koja je u potpunosti generisana iz svojih potencijalnih uslova). Potencijalnost, prema Žižeku, istovremno označava nešto što je “moguće” u smislu da je u stanju da se aktualizuje, kao i nešto što je “puko moguće”. Potencijalnost već poseduje izvesnu aktualnost u samoj svojoj sposobnosti da se omogući. To je višak onoga što je u slučaju potencijalnosti više no puka mogućnost, i što biva izgubljeno u njenoj aktualizaciji realnog kao nemogućeg.

Klasična situacija virtualne realnosti, po Margaret Mors (Margaret Morse)¹¹, podrazumeva da kompjuter u realnom vremenu na osnovu svoje digitalne memorije i uz pomoć naprava koje prate položaj glave i ruke neprestano rekonstituiše vidno polje virtualnog sveta. To, pak, znači da je u virtualnom svetu sam prostor interaktivan. Fridrih Kitler (Friedrich Kittler) ukazuje na to da virtualna sredina može izgledati kao nešto živo, što mi ne možemo prepoznati ni kao subjekta, niti kao ličnost u tradicionalnom smislu. To nešto svejedno neprekidno dokazuje da nas vidi, a da time sebe ne razotkriva.

Kako ćemo onda definisati aktuelni/virtualni položaj subjekta u ovom virtualnom kontekstu? Referirala sam na nekoliko autora i autorki koji su naglašavali tu specifičnu situaciju koju bismo mogli označiti kao lišavanje od sopstvenog identiteta u virtualnoj realnosti. Bivajući integrisan/a u polje intersubjektivnosti, on/a sebi gradi novi identitet. Ono što je u virtualnoj realnosti na delu jeste privremni gubitak simboličkog identiteta subjekta. On/a je primoran/a da pretpostavi da on/a nije ono što je mislio/la za sebe da jeste, već neko – nešto drugo.

Virtualno okruženje dešava se kinematično, kao vid preokreta *tête-à-tête* inter-subjektivnosti, čime se subjekt povezuje sa svojim dvojnikom iz senke, koji, pak, izranja iz njegove pozadine kao neka vrsta sublimne izrasline.¹² Ono što vidimo u virtualnoj realnosti predstavlja koncentraciju polja i kontra-polja unutar istog kadra.

Ovde u odnosu subjekta i njegovog tela imamo jednu paradoksalnu komunikaciju. Ne “direktnu” komunikaciju subjekta i nekog sličnog bića ispred njega, nego komunikaciju sa vlastitom izraslinom iza sebe, komunikaciju koja je posredovana trećim pogledom – pogledom virtualne mašine, u kojoj kao da kontra-polje treba da se zrcali u samom polju.¹³ To sceni pridaje

---

¹¹ Margaret Morse, “Enthralling Spaces. The Aesthetics of Virtual Environments” u *ISEA 94 Catalogue*, str. 83.

¹² S. Žižek, *Tarrying with the Negative*, str. 107–8.

¹³ “Moram, na početku, da insistiram na sledećem: u skopičkom polju, pogled je izvan, a ja biva posmatrano, što će reći, ja je slika.” U Jacques Lacan, *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis*, Penguin, London, 1994., str. 106.

je njene hipnotičke dimenzije: subjekt je očaran pogledom koji vidi ono što je u njemu više no on sam.

Šta sam ja u virtualnoj realnosti? Moje telo je isposredovano mojim imaginarnim telom koje je materijalizovano u fantomskoj slici. Oba su tela međusobno prožeta, međusobno se iščitavaju, tako simulirajući živu ko-habitaciju mog vlastitog i mog imaginarnog tela. Da bi se zahvatile implikacije ove radikalne smene koja je u virtualnoj realnosti na delu, potrebno je dosegnuti, kako sugeriše Žižek, kartezijansko-kantijansku problematiku čistog i nesupstancijalnog subjekta.

...